

Світлана ДЕМ'ЯНЕНКО

За 10 кроків до іспиту

Практикум з української мови

3

Галина КОЗАК

Степан Васильченко «Ось та Ась»

Інсценізація думи-казки

34

Олена КУРИЛІНА

Володимир Сосюра (1898–1965)

Система завдань з української мови у тестовій формі, 9 клас

37

Дієприслівник

Система завдань з української мови у тестовій формі, 9 клас

46

Валентина ШЛЯХОВА

Сучасні тенденції функціонування власних імен людей

52

Ярослав ПОЛЩУК

Українська література періоду незалежності:

тенденції розвитку

60

Визначні події листопада

67

За 10 кроків до іспиту

Практикум з української мови

Світлана ДЕМ'ЯНЕНКО, викладач-методист Університетського коледжу Київського університету імені Бориса Грінченка, м. Київ

УКРАЇНЬСКА МОВА – НАЦІОНАЛЬНА МОВА УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ. ОСНОВНІ ОДИНИЦІ МОВИ

Українська мова – мова корінного населення України, а також українців, що проживають за її межами: у Росії, Білорусі, Казахстані, Польщі, Словаччині, Румунії, Канаді, США, Австралії та інших країнах. Українська мова у другому десятку найпоширеніших мов світу, адже нею розмовляє близько 45 млн людей. Належить до східної групи **слов'янських мов**, що входять до **індоєвропейської мовної сім'ї**.

У 10 ст. Конституції України, прийнятій Верховною Радою 28 червня 1996 р., зафіксовано: *«Державною мовою в Україні є українська мова. Держава забезпечує всебічний розвиток і функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя на всій території України»*.

Українська літературна мова сформувалася на основі південно-східного наріччя (середньонадніпрянських говорів), які раніше й ширше за інші закріплювалися в художніх творах і науковій літературі. Початком нової української літературної мови умовно вважається 1798 рік (вийшли друком три перші частини «Енеїди» І. П. Котляревського). Тож саме Івана Петровича вважають зачинателем нової української літературної мови, а основоположником – Т. Г. Шевченка, який відібрав з народної мовної скарбниці багаті лексико-фразеологічні шари, відшліфував орфоепічні й граматичні норми, поєднав її різноманітні стильові засоби (книжні, фольклорні, іншомовні елементи) в єдину чітку мовностилістичну систему.

Для стилістики важливо чітко розмежувати поняття загальнонародна мова та літературна мова. Під **загальнонародною** мовою розуміємо сукупність усіх слів, граматичних форм, особливостей вимови й наголосу, будови словосполучень і речень, характерних для людей, що користуються українською мовою як рідною. Загальнонародна мова – це дуже широке поняття, що охоплює і літературну мову, і діалекти, і професійну лексику, і фольклорні елементи, і жаргони, і розмовну мову тощо.

Літературна мова – це вища форма вияву національної мови, відшліфована форма загальнонародної мови, якій властиві багатofункціональність, унормованість, стандартність, уніфікованість, розвинена система стилів. Вона обслуговує всі сфери діяльності суспільства (державотворчу, суспільно-

економічну, культурно-освітню та наукову діяльність, художню літературу, радіо і телебачення, пресу, побут людей). Українська літературна мова є засобом вираження національної культури українського народу, нашої національної самосвідомості.

Найголовніша ознака літературної мови – це її унормованість.

Таблиця 1

Норми української літературної мови

Орфоепічні	Правила вживання і вимову голосних і приголосних звуків, звукосполучень	Порушення виникають через вживання неправильних звуків (<i>прінтер, телефон</i>) або їх неправильну вимову. Не можна вимовляти сполучення букв дз, дж як два звуки (<i>поход-ження, гуд-зик</i>) або замінювати його звуками жс, з (<i>ствержують, позвони, хожу, брожу</i>); пом'якшувати шиплячі (<i>чьобіт, часом</i>); оглушувати приголосні в кінці слова (<i>зуп, зробіф, любовф</i>); наближати и до е і навпаки в закінченнях слів (<i>ходи'єв, роби'єв</i>); м'яко вимовляти губні приголосні перед я, ю (<i>м'яч, м'ясо</i>) тощо.
Акцентуаційні	Правила наголошування слів	Помилки виникають під впливом мов, межуючих з Україною, чи діалектів української мови: <i>оди 'надцять</i> (замість <i>одина 'дцять</i>), <i>но 'вий</i> (<i>нови 'й</i>), <i>ненави 'діти</i> (<i>нена 'видіти</i>) – вплив російських наголосів; <i>мо 'є, тво 'є</i> (замість <i>моє ', твоє '</i>) – вплив наголосу польської мови.
Правописні: I. Графічні	Співвідношення між літерами алфавіту і звуками мови	З виданням нового «Українського правопису» (1993 р.) поновлено літеру г для позначення задньоязикового проривного звука [r]: <i>ганок, гедзь</i> . Для позначення м'яких приголосних в українській мові, крім букв ь, я, ю, є , використовують також букву і [с' в' ато], [бє'різ' ц' і]. Літери щ та ї завжди позначають два звуки - [шч] і [йі]: [шчука], [щчур], [щчавел'], [йїжак], [йїжа], [стойїт']. Літери дж, дз можуть позначають один кореневий звук: [д'жм' іл']. [д'зв' інок]. При належності д до префікса, а ж чи з до кореня ці літери означають два звуки: [п' іджи'вити], [п' ідзоли'сти'й].

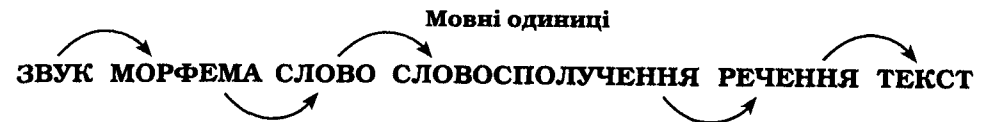
		Я, ю, є передають один звук після пом'якшеного приголосного: [п' існ' а], [земл' а], [л' уди], два звуки, якщо стоять: 1) на початку слова – <i>яма, юрта, єнот</i> ; 2) після голосного – <i>мрія, мию, співає</i> ; 3) після апострофа – <i>пір'я, вип'є, матір'ю</i> .
2. Орфографічні	Правила написання слів	Помилки: <i>присв'ячений, нажаль, агентство, лимон</i> (замість <i>присвячений, на жаль, агентство, лимон</i>).
3. Пунктуаційні	Фіксують систему правил уживання розділових знаків	Порушення – відсутність розділового знака або неправильне місце його розташування.
Словотвірні	Правила вживання морфем і утворення нових слів	Словотвірним порушенням є вживання префіксів, суфіксів, невластивих для української мови: <i>охорончик</i> (замість <i>охоронець</i>); <i>перехресток</i> (<i>перехрестя, роздоріжжя</i>); <i>обезболювати</i> (<i>знеболювати</i>); <i>привичка</i> (<i>звичка</i>); <i>прохожий</i> (<i>перехожий</i>).
Лексичні	Визначають можливості використання слів у властивому їм значенні та правила сполучуваності слів за змістом у реченні й словосполученні	Грубою помилкою є вживання кальок: <i>міроприємство</i> (<i>захід</i>), <i>благоприємний</i> (<i>стригтливий, слушний</i> (момент), <i>схвальний</i> (відгук), <i>вдалий, добрий, позитивний</i> (результат), <i>щасливий, добрий</i> (кінець)), <i>карман</i> (кишеня), <i>одяло</i> (ковдра), <i>мусор</i> (сміття), <i>грязь</i> (бруд), <i>забор</i> (паркан), <i>качелі</i> (гойдалка), <i>любий</i> (будьякий), <i>коляска</i> (візочок), <i>повезло</i> (пощастило, поталанило), <i>напиток</i> (напій), <i>взнати</i> (дізнатися, довідатися), <i>кляквза</i> (журавлина), <i>учбовий</i> (навчальний). Чимало мовців неправильно утворюють зменшувальні форми імен: <i>Миша</i> (замість <i>Михайлик, Михась</i>); <i>Гриша</i> (<i>Гриць, Грицько</i>); <i>Ваня</i> (<i>Іванко, Івась, Івасик</i>); <i>Стьопа</i> (<i>Степанко</i>), жіноче ім'я <i>Саша</i> (Олександра). Трапляється і неправильне вживання географічних назв: <i>Кієв, Київа</i> (замість <i>Київ, Києва</i>).
Фразеологічні	Правила вживання фразеологізмів	Порушення – дослівний переклад стійких словосполучень з російської мови: <i>від нічого робити</i> (замість <i>знічев'я</i>); <i>музей під відкритим небом</i> (<i>музей просто неба</i>); <i>кидатися в очі</i> (<i>впадати у вічі</i>); <i>іти куди очі дивляться</i> (<i>навмання, світ за очі</i>); <i>вішати лапшу, пускати пил в очі, втирати очки</i> (<i>замилувати очі, напускати туману, забивати баки</i>).

Граматичні: 1. Морфологічні	Правила вживання граматичних форм роду, відмінка, ступенів порівняння прикметників, особових і наказових форм дієслова тощо	Помилки виникають під впливом російських, іноді польських граматичних форм, діалектного оточення: <i>гостра біль</i> (замість <i>гострий біль</i>); <i>посуда</i> (<i>посуд</i>); <i>прийшли всі директора</i> (<i>прийшли всі директори</i>); <i>по дорогам</i> (<i>дорогами, по дорогах</i>); <i>дай Бог</i> (<i>дай Боже</i>); <i>суддей</i> (<i>суддів</i>); <i>більш темніший</i> (<i>темніший</i>); <i>саме головне</i> (<i>найголовніше</i>); <i>шестидесяти</i> (<i>шістдесяти</i>); <i>давайте подумаймо</i> (<i>подумаймо</i>); <i>з'їсиш, з'їш</i> (<i>з'їси</i>); <i>продасиш, продаш</i> (<i>продаси</i>); <i>їдем</i> (<i>їдемо</i>); <i>одягаємся</i> (<i>одягаємося</i>); <i>хтів</i> (<i>хотів</i>).
2. Синтаксичні	Визначають усталені зразки побудови словосполучень, речень	Помилки полягають у: 1) неправильних дієслівних керуваннях – <i>поступити в інститут</i> (<i>вступити до інституту</i>), <i>звернутися по адресу</i> (<i>звернутися на адресу</i>), <i>розмовляти на англійській мові</i> (<i>розмовляти англійською мовою</i>); 2) нелогічній сполучуваності слів, двозначності, неправильному порядку слів: <i>більша половина</i> (<i>більша частина</i> або <i>більш як половина, більшість</i>); 3) калькуванні російських словосполучень: <i>битком набитий</i> (<i>уцертъ наповнений, переповнений</i>); <i>приїмати участь</i> (<i>брати участь</i>); <i>приїмати міри</i> (<i>уживати заходів</i>); <i>в першу чергу</i> (<i>перш за все, передусім, насамперед</i>); <i>нанести уцерб</i> (<i>завдати втрат</i>); <i>без надобності</i> (<i>без потреби</i>); <i>книжний магазин</i> (<i>книгарня</i>); 4) неправильному вживанні дієприслівникових зворотів: <i>Закінчивши школу, наша сім'я переїхала</i> (<i>Коли я закінчив школу, наша сім'я переїхала</i>). <i>Поглянувши у вікно, мені стало сумно</i> (<i>Поглянувши у вікно, я засмутилася</i>).
Стилістичні	Уживання мовних одиниць відповідно до їх стилістичного забарвлення й стилю мовлення	Стилістичні відхилення: використання розмовних слів <i>мама, тато, сестричка, завітати</i> замість стилістично нейтральних <i>мати, батько, сестра, прийти (прибути)</i> в офіційно-ділових документах.

Мова – це особлива система різнотипних і в той же час внутрішньо поєднаних між собою структурних одиниць (звуків, морфем, слів, словосполучень, речень тощо), якими людина послуговується свідомо, є засобом спілкування та вираження думок, почуттів, настроїв.

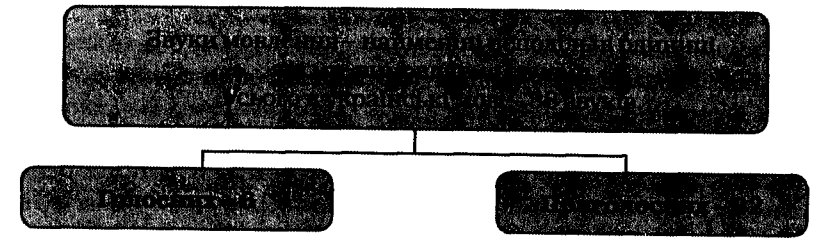
Усі одиниці мови взаємозалежні, закономірно підпорядковані одна одній.

Схема 1

Звук – мінімальна одиниця мовлення. Для спілкування мають значення лише ті звукосполучення, що стали словами мови. Із звуків складаються значущі одиниці мови – морфемі і слова. Звук у мові – носій певного значення у слові.

Схема 2

Таблиця 2

Класифікація приголосних звуків

Звучність	Спосіб творення	Участь голосу	Місце творення				
			Губні	Передньо-язикові	Середньо-язикові	Задньо-язикові	Глоткові
Шумні	Проривні	Глухі	п	ш, щ		к	
		Дзвінкі	б	д, д'		г	
	Щільні	Глухі	ф	с, ш, с'		х	
		Дзвінкі		з, ж, з'			ж
Сонорні	Зімкнено-прохідні	Носові	м	н, н'			
		Плавні		л, л'			
	Щільні		в		й		
	Дрижачі			р, р'			

У фонетичній транскрипції апострофом позначається м'якість приголосних: *дядько* [d'ad'ko].

Таблиця 3

Класифікація голосних фонем.

Підняття	Ряд		
	передній	середній	задній
Високе	i		y'
Високо-середнє	u		
Середнє	e		o'
Низьке			a

Знаком ' – позначені огублені (лабіалізовані) голосні.

Літературна мова має свої норми вимови звуків – **орфоепічні норми**.

Щоб оволодіти усним українським літературним мовленням, необхідно знати основні правила літературної вимови, зокрема:

- в українській мові відсутнє акання: *сторона, сосна, голосувати, концепція*;
- в ненаголошених позиціях голосний **е** звучать з наближенням до [и], а **и** – до [е]: [не^есу], [жи^ит':а]
- губні приголосні вимовляються твердо: [дуб], [ріпка], [верф];
- губні напівном'якшуються перед і: [в'іс'т'і];
- у запозичених словах – **ф**, в українських – **хв**: *фокус, фіктивний, хвіст*;
- африкати вимовляються злиго: [д^тжм'іл'], [д^тз'ін];
- роздільно вимовляються звукосполучення, які виникли в результаті збігу приголосних префікса та кореня: *під-живлення*;
- всі шиплячі звуки вимовляються твердо: [н'іж]; [п'іч];
- м'яко вимовляються приголосні **з, ц, с** у суфіксах **-зьк-, -цьк-, -ськ-**;
- у закінченнях дієслів у результаті асиміляції звукосполучення **-ться, -ся** вимовляються як [у':а], [с':а]: [купайуц':а].

Сьогодні для запису української мови використовують адаптовану кириличну абетку. Залежно від способів передавання літери поділяються на **друковані** і **писані**, а від величини й форми – на **великі** та **малі** (крім **и** та знака м'якшення). Особливостями українського алфавіту порівняно з іншими кириличними є наявність букв **Ґ, Є та Ї**. Кожна літера алфавіту має свою назву.

Таблиця 4

Український алфавіт

Аа	Бб	Вв	Гг	Ґґ	Дд	Ее	Єє	Жж	Зз	Ии
а	бе	ве	ге	ґе	де	е	єе	же	зе	и
Іі	Їі	Йй	Кк	Лл	Мм	Нн	Оо	Пп	Рр	Сс
і	ї	йот	ка	ел	ем	ен	о	пе	ер	ес
Тт	Уу	Фф	Хх	Цц	Чч	Шш	Щщ	Ьь	Юю	Яя
те	у	еф	ха	це	ча	ша	ща	м'який знак	ю	я

Зверни увагу!
Розрізняй літери українського і російського алфавіту

Російська мова

И
Ы
Э
Е
-
Ъ
Ё

Українська мова

І
И
Е
Є
Ї
апостроф (')
{ ІО
 ЬО

В українській мові слід розрізняти [z] і [r]. Літера **z** передає в українській мові фарингальний звук-фонему [z]: *голова, загадка, сніг*. Водночас у словах іншого походження цим знаком може передаватися звук [z], який закономірно відтворює звук [h] мови-першоджерела, звідки запозичено слово (*Гаваї, Гавана, Гаїті, Гамбург, Гімалаї*), і звук [z], який вживається, згідно з традицією, на місці звука [g] мови-першоджерела: *Англія, Бельгія, галера, галоп, граніт, магазин*.

Крім того, в фонологічній системі української мови певне місце посідає і фонема [r] – задньоязиковий проривний звук. 1933 р. літеру **г** (відповідник латинської g) було вилучено з правопису як «націоналістичну», але третім виданням «Українського правопису» 1990 р. поновлено. Найповніший список слів з літерою **г** подається в «Орфографічному словнику української мови», яким варто користуватися, оскільки сьогодні втрачена літера вживається не лише згідно з нормою, а й на власний розсуд мовців.

Її рекомендується писати, а відповідний звук вимовляти в українських і запозичених та зукраїнізованих словах *агрус, габлі, гава, газда, газдина, гандж, ганок, гатунок, гвалт, гедзь, герекаши, гелготати, герготати, гердан, гінгнуги, гирлига, глей, гніт, гогель-могель, грасувати, грати, гречний, grindжолі, грунт, грунь, гудзик, гуля, гуральня, джигун, дзига, дзигарі, дзиглик, зигзаг, легінь, фіглі-міглі, шварґотити* та в похідних від них *гвалтувати, гратчастий, гречність, підгрунтя* тощо. Також у власних назвах *Гетеборг, Гонта, Галаган, Гудзь* і под.

Добре, що ця літера тепер є в українському алфавіті: можемо розрізняти на письмі й у вимові слова *гніт* («гноблення», Р. відм. *гніту*) і *гніт* (шнур у газовій лампі, свічці, Р. відм. *гнота*), *грати* (дієслово) і *грати* (іменник), *гулі* (гуляння) і *гулі* (нарости на тілі).

При характеристиці будь-якої літературної мови серед інших властивих їй рис виділяють **акцентуаційну норму**. Акцентологічні помилки в мовленні є поширеними. Зумовлені вони насамперед впливом російської мови.

Ось як це виглядає:

Таблиця 5

Типові помилки наголошуваль слів

но 'вий	но 'вий	нови 'ї
оди 'надцять	оди 'надцять	одина 'дцять
колесо '	колесó	ко 'лесо
жи 'вопись	живопис	живо 'пис
ле 'топись	лі 'топис	літо 'пис
ру 'копись	ру 'копис	руко 'пис
маши 'нопись	маши 'нопис	машино 'пис
пе 'репись	пе 'репис	пере 'пис
кшика '	кшика '	ки 'шка
коро 'мисло	коро 'мисло	короми 'сло
прия 'тель	прия 'тель	при 'ятель
босо 'й	боси 'й	бо 'сий

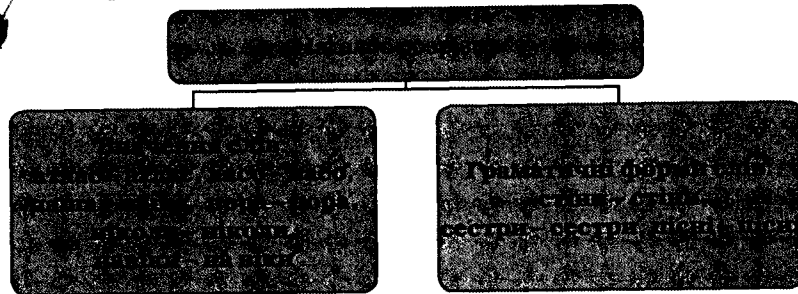
косо́ 'ї кида́ 'ть вчєра́ ' оле́ 'нь поме́ 'щик бе́ 'ленький столя́ 'р глубоко́ ' ге́ 'тманщина вя́ 'зкий широко́ ' пе́ 'сни	косо́ 'ї кида́ 'ти вчєра́ ' оле́ 'нь помі́ 'щик бі́ 'ленький столя́ 'р глибо́ 'ко ге́ 'тманщина в'я́ 'зкий широко́ ' пі́ 'сні	ко́ 'сий кїдати́ вчо́ 'ра о́ 'лень поміщи́ 'к біле́ 'нький сто́ 'ляр гли́ 'боко гетьма́ 'нщина в'язки́ 'ї ши́ 'роко пісні́ '
---	--	---

Подвійний наголос мають такі слова:

Алфавіт, апостроф, весняний, договір, завжди, простий, ясний, первісний, помилка, також тощо.

Зверни увагу!

Крім букв алфавіту, для передачі слів в українській мові використовуються апостроф, знак наголосу, дефіс, крапка, знак питання, знак оклику, кома, тире, двокрапка, лапки, дужки, три крапки та ін. знаки.

Таблиця 6

Графічні знаки письма

Графічні знаки письма			
Небуквені	наголос	'	За́мок – замо́к, бра́ти – брати́'.
	дефіс	-	Є слова, що білі-білі, як конвалії квітки... (Олександр Олесь)
	апостроф	'	Пів'яблука, В'ячеслав, сім'я.
	риска (знак переносу)	-	Пере-питати, безвітря-ний, над'-яр'я.
Розділові знаки	крапка	.	Темна ніч. Чумацький Шлях над нами.
	кома	,	Хто ясно думає, той ясно говорить (Буало).
	знак питання	?	О рідне слово, хто без тебе я? (Д. Павличко)
	знак оклику	!	Слава Україні! Героям слава!

тире	-	Слово – найтонше дотокання до серця (В. Сухомлинський)
двокрапка	:	Я їх питав із щирою душею: – Яку ви любите найбільше мову? (Д. Білоус)
крапка з комою	;	Шелестить пожовкле листя по діброві; гуляють хмари; сонце спить; ніде не чути людської мови... (Т. Шевченко)
лапки	« »	І пішло повір'я з праддівського часу: Як «Кобзар» у хаті – буде щастя, знай! (А. Камінчук)
дужки	()	Культура середньонадніпрянських українців почала формуватися ще від слов'ян чорнопільської епохи (IX–VII ст. до н.е.)... (Г. Півторак)
три крапки	...	Мрію я словами відмикати людське серце ... Цю скарбницю мрій ... (Л. Забашта)

ПРИНЦИПИ УКРАЇНСЬКОГО ПРАВОПИСУ

Принципи правопису становлять основу правописної системи мови. Орфографічні норми охоплюють правила написання слів та їх частин.

Слова в українській мові пишуться за такими принципами:

- фонетичним (пишуться так, як і вимовляються): *робити, розділ, мати, сонце, документ, бланк*;
- морфологічним (позначення на письмі складових частин слова незалежно від їхньої вимови): *боротьба, вогко, живемо, підписуєшся, укладається, безстроковий, зчитувати, безчестя, розжувати*;
- історичним (традиційним) (букви, морфеми, слова пишуться за традицією): *дзвінок, щавель, ясен, єдність, Мадонна, Син Божий*;
- смисловим (диференціюючим) (різне написання однозвучних слів, які мають неоднакове значення): *напам'ять – на пам'ять, вишневе – Вишневе, «Кобзар» – кобзар, проте – про те, щоб – що б, багатир – багатиц, важкопоранений – важко поранений*.

Запам'ятай правила переносу!

Орфографічні правила переносу

Частини слів з одного рядка в другий слід переносити за складами: *гай-ка, зо-шит, книж-ка, ко-ло-дязь, паль-ці, са-дів-ник, Хар-ків*.

При цьому:

1. Не можна розривати сполучення літер **дж, дз**, які позначають один звук. Отже, переносити можна лише так: *гу-дзик, хо-джу*. Якщо **дж, дз** не становлять одного звука (це буває, коли **д** належить до префікса, а **ж** або **з** – до кореня), то їх слід розривати: *над-звичай-ний* (а не *на-дзвичайний*), *під-готувати* (а не *під-готувати*).
2. Апостроф і м'який знак при переносі не відокремлюються від попередньої літери: *Лук'-яненко* (а не *Лук'яненко*), *близь-ко* (а не *близько*).

3. Одна літера не залишається в попередньому рядку й не переноситься в наступний: *Іл-ля* (а не *І-ля*), *мрія* (а не *мрі-я*), *оли-во* (а не *о-ливо*). Так само не можна поділяти на частини для переносу такі слова, як *або*, *моя*, *око*, *шия*, *олія*, *Юлія* тощо.

4. При переносі складних слів не можна залишати в кінці рядка початкову частину другої основи, якщо вона не становить складу: *три-гранний* (а не *тригранний*), *далеко-східний* (а не *далекос-хідний*).

5. Не можна розривати ініціальні аббревіатури, а також комбіновані аббревіатури, які складаються з ініціальних скорочень цифр: *АЕС*, *ЛАЗ-105*, *МАН*, *ООН*, *УПА*.

6. У решті випадків, які не підходять під викладені вище правила, можна довільно переносити слова за складами: *Дні-про* й *Дніп-ро*, *Оле-ксандра* й *Олек-сандра*, *се-стра* й *сест-ра*.

Технічні правила переносу

1. Не можна переносити прізвища, залишаючи в кінці попереднього рядка ініціали або інші умовні скорочення, що до них відносяться: *Т. Г. Шевченко* (а не *Т. Г. // Шевченко*), *гр. Іваненко* (а не *гр. // Іваненко*), *акад. (доц., проф.) Гончаренко* (а не *акад. (доц., проф.) // Гончаренко*).

Примітка. Якщо імена, звання тощо подаються повністю, то прізвища (а також по батькові) можна переносити.

2. Не можна відривати скорочені назви мір від цифр, до яких вони належать: *2015 р.* (а не *2015 // р.*), *50 га* (а не *50 // га*), *124 см* (а не *124 // см*), *60 куб. см* (а не *60 // куб. см*).

Примітка. Якщо назви мір подаються повністю, то їх можна переносити: *1939 // рік*, *34 // гектари* і т. ін.

3. Граматичні закінчення, з'єднані з цифрами через дефіс, не можна відривати й переносити: *4-й* (а не *4- //й*), *7-го* (а не *7-//го*), *12-му* (а не *12-//му*).

4. Не можна розривати умовні (графічні) скорочення типу *вид-во*, *т-во*, і т. д. і т. ін., та ін. тощо.

5. Не можна переносити в наступний рядок розділові знаки (крім тире), дужку або лапки, що закривають попередній рядок, а також залишати в попередньому рядку відкриту дужку або відкриту лапку.

Це цікаво!

- Представники Французької академії наук А. Мейє та М. Коен описали 2796 мов нашої планети (1924 рік), а мовознавець М. Марр кількість світових мов визначав числом 5 тисяч (1934 рік).

- У Європі майже півмільярда жителів спілкуються 120 мовами.

- Друкарський шрифт курсив було розроблено за почерком видатного італійського поета Франческо Петрарки.

- Визначним знавцем іноземних мов був відомий український фізик і механік Іван Пулюй. Свої наукові праці (понад 50) він писав українською, англійською та німецькою мовами, а знання давніх мов допомогло йому взяти участь у проєкті перекладу українською мовою Біблії (спільно з П. Кулішем) та перекласти українською мовою молитовник. Загалом цей видатний учений знав 13 мов, якими вельми вправно послуговувався у своїй діяльності.

- Правописні пошуки, що почалися наприкінці XVIII ст. із зародженням сучасної літературної мови, закінчилися на початку XX ст. виданням «Словоря» Бориса Грінченка. Ця праця стала неформальним правописом і зразком для українських

письменників та видань від 1907 року аж до створення першого офіційного українського правопису 1918 року. У 1933 та 1946 рр. цей правопис було переглянуто і значно перероблено (вилучено літеру *г*, змінено правило вживання роду в деяких іншомовних словах, скасовано пом'якшення іншомовного *л* тощо).

14 листопада 1989 року прийнято новий варіант правопису, головними досягненнями якого стало відновлення букви *г* та кличного відмінка (за радянських часів він був необов'язковим і називався клична форма). виправлене і доповнене 4-е видання «Українського правопису» (1993 р.) істотно не відрізняється від попереднього (1990 р.), але в ньому поширено правило передавання іншомовного *і* через *и* після «дев'ятки» та низку власних назв, розширено сферу використання закінчень *-у(ю)* в Р.в. іменників II відміни, уточнено правило написання складних слів тощо.

СИНТАКСИС. ПУНКТУАЦІЯ

Мова існує у двох тісно взаємопов'язаних психічних процесах: в уяві (набір мовних засобів і схем, які зберігаються в людській пам'яті) і в мовленні (творення речень і тексту, що відбивають позамовну дійсність). Мовлення існує в усній і писемній формах.

Мовні засоби – фонемі, морфемі, слова й словоформи — не мають самодостатнього значення: вони існують лише заради мовлення, тобто заради речень і тексту.

Синтаксис дає змогу умовно виражати, моделювати зв'язки, які існують між двома та більше словами (**синтаксис словосполучення**), та зв'язки між осмисленими явищами й дійсністю (**синтаксис речення**).

Творячи певне висловлювання, ми оперуємо не просто словами, а різними їхніми формами (тобто словоформами), які об'єднуємо в словосполучення, а ті – спочатку в прості речення, потім, якщо є така потреба, в ускладнені й складні речення: з речень формуємо текст.

Якщо морфологія встановлює граматичні властивості певних розрядів слів (наприклад, відмінювання іменників за відмінками й числами, змінювання дієслів за способами, часами, особами, числами тощо), то синтаксис визначає, як ці граматичні властивості слід використовувати, щоб з окремих слів утворити речення, а відтак – і текст.

Синтаксичними одиницями виступають словосполучення і речення.

Таблиця 7

Порівняльна характеристика речення і словосполучення

Характеристики	Словосполучення	
Мовна одиниця	Є будівельним матеріалом для речення, але не є одиницею спілкування	Найменша комунікативна одиниця мовлення
Виражає	Складне найменування (непоширену назву)	Повідомлення, запитання, спонукання
Вказує на	Предмет і його ознаку: дію і об'єкт, на який спрямована дія; дію і її ознаку, час	Оцінку мовцем повідомлюваного

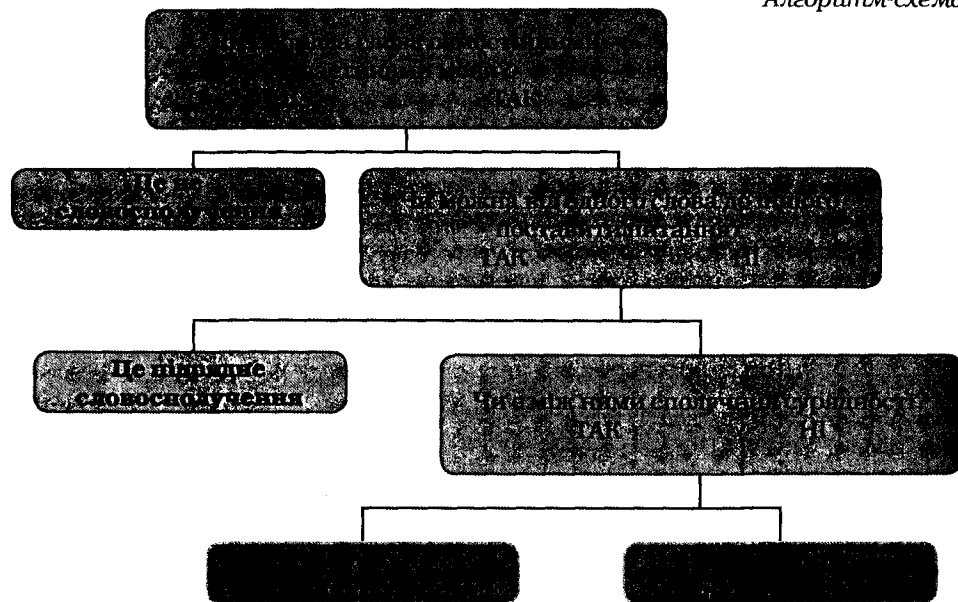
Структура	Головне і залежне слово	Граматична основа – підмет і присудок або лише один головний член речення
Характеризується зв'язком	Узгодження, керування, прилягання	Інтонаційною і смисловою завершеністю; підрядним, сурядним, безсполучниковими та іншими зв'язками
Наявність інтонації	Немає	Має інтонацію

Словосполучення – це смислове й граматичне поєднання насамперед двох і більше повнозначних слів, яке виникає в процесі творення речень.

У мовленні синтаксичні словосполучення являють собою проміжний етап між словом (точніше – словоформою) і реченням.

Слова в словосполученні об'єднуються або як рівноправні, або як нерівноправні. Відповідно до цього словосполучення бувають сурядні і підрядні.

Алгоритм-схема 1

Сурядний зв'язок передбачає такі смислові відношення між елементами словосполучень:

- єднально-приєднувальні (*гроза і вітер, став і дивлюся*);
- протиставні (*сонячно, але морозно*);
- розділові (*то блискавка, то грім*);
- градаційні (*не лише сьогодні, а й завтра*);
- пояснювальні (*нейрони, тобто нервові клітини*)

В українській мові існує три способи підрядного зв'язку слів у словосполученні: *узгодження, керування, прилягання*.

Узгодження – тип граматичного зв'язку, за якого залежне слово має однакові з головним граматичні ознаки (рід, число, відмінок): *наступний день – наступного дня*.

Керування – такий спосіб поєднання слів, при якому головне слово вимагає певної відмінкової форми залежного слова, тобто керує залежним словом: *вжити заходів, оплатити проїзд*. Найчастіше головним елементом таких словосполучень виступає дієслово (дієслівне керування).

Важливо також пам'ятати, що часто якщо у стверджувальних конструкціях дієслово керує знахідним відмінком, то у заперечних – родовим: пор. *виконати (що) припис / не виконати (чого) припису, підписати (що) договір / не підписати (чого) договору, забезпечити (що) умови / не забезпечити (чого) умов*.

У третьому типі зв'язку слів у словосполученні – **приляганні** – на перший план висувається смислова залежність компонентів, а не граматична.

Залежне слово у такому словосполученні є невідмінюваним: *відповісти коротко, працювати швидко, робота вручну, уміти висловитися, кава по-турецьки*.

Культура мовлення!

Запам'ятайте нормативну форму

словосполучень із підрядним зв'язком керування:

бачити (на що) на власні очі, чути (на що) на власні вуха

(а не «власними очима», «власними вухами»);

відправити (чим?) поштою (а не «по пошті»);

дотримати (чого?) слова (а не «слово»);

завдати (чого?) прикростей, шкоди (а не «прикrostі», «шкоду»);

навчитися (чого) правил, мови (а не «правилу», «мові»);

запобігати (чому) правопорушенням (а не «правопорушенню»);

заходи щодо (чого?) поліпшення (а не «по поліпшенню»);

комісія для (чого?) складання (а не «по складанню»)

прагнути (чого) перемоги, самовдосконалення (а не «перемогу», «самовдосконаленню»);

учитися (чого?) ремесла (а не «ремеслу»);

ігнорувати (що) розпорядження, пропозицію, попередження (а не «розпорядженням», «пропозицією», «попередженням»);

зазнавати, зазнати (що?) поразки, невдачі (а не «поразку», «невдачу»);

зрадити (що?) принципи (а не «принципам»);

нехтувати (що і чим) пропозицію / пропозицією;

опанувати (що?) професію (а не «професією»);

оволодіти (чим?) ситуацією, професією, знаннями, (а не «ситуацію», «професію», «знання»);

прийшов (у чому?) у справі (а не «по справі»)

пробачте (кому?) мені (а не «мене»);

радіти (з чого?) з успіхів (а не «успіхам»);

сталося (через що?) через недбальство (а не «із-за недбальства»);

називати (на що?) на ім'я (а не «по імені»);

один раз (на що?) на місяць (а не «в місяць»);

хворіти (на що) на ангіну (а не «ангіною»);

звернутися (за чим?) за адресою (а не «по адресі»).

Центральною одиницею синтаксису є **речення** – осмислене сполучення слів або окреме слово, граматично й інтонаційно оформлене як відносно закінчена цілісність, що несе певну інформацію. Речення класифікуються за різними ознаками.

За метою вживання речення бувають:

- розповідні: *Осяяти землю безшасну треба.* (Лєся Українка);
- питальні: *Чому ми так бездумно тягнемоя до чужого?* (Із газети);
- спонукальні: *Сміливо ж, браття, до праці ставайте!* (Б. Грінченко).

За емоційністю висловлювання:

- неокличні: *Мені дуже подобається рання осінь;*
- окличні: *Яка чудова пора – рання осінь!*

За кількістю граматичних основ:

- прості (з однією граматичною основою): *На Запоріжжі склалася залізна війська дисципліна* (Із журналу);
- складні (із двома або більшою кількістю граматичних основ): *Ціднять мороз маленькі вікна, хмураються вогкі кутки, гнітять низька стеля, і плаче зажурене серце* (М. Коцюбинський).

За характером граматичної основи:

- двоскладні (з підметом і присудком): *Максим здивовано зупинився;*
- односкладні (з одним головним членом): *Літо. Світає вже.*

За наявністю другорядних членів:

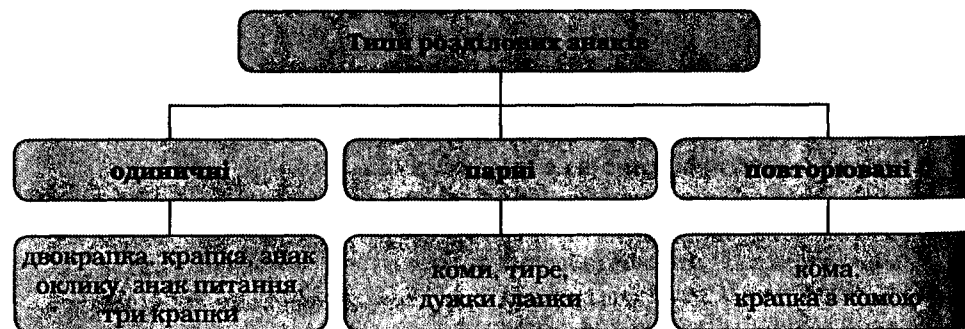
- непоширені (без другорядних членів): *Шумлять дощі. Гримить. Вечір.*
- поширені (із другорядними членами): *Ідуть холодні дощі. Зимовий вечір. На заході гримить.*

За характером ускладнень:

- неускладнене: *Що стрункіше від тополі?* (П. Тичина)
- ускладнене: *Ти мене, кохана, проведи до поля...* (М. Рильський)

Українська пунктуація ґрунтується на трьох основних принципах: **граматичному** (синтаксичному), **логічному** (смысловому) та **інтонаційному**. Пунктуаційні норми регулюють вживання розділових знаків. Вони полегшують сприймання тексту і виклад думок на папері.

Схема 3

Це цікаво!

Історії відомий випадок, коли за допомогою лише двох розділових знаків люди чудово порозумілися. Коли вийшла у світ книжка Віктора Гюґо, автор, бажаючи дізнатися, чи має вона попит, надіслав видавцеві листівку, на якій тільки й було: «?». Видавець відповів теж дуже стисло: «!».

Словникові диктанти

Запишіть слова під диктовку.

Вживання букв г і ґ

Аґрус, гарячий, дзіґа, дзіґарі, гандбол, ґава, баґрянець, ґанок, ґазда, ґаздиня, гандж, ґатунок, гума, гвалт, гулі, ґедзь, ґелґати, голуб, ґердан, ґирлиґа, виноградник, ґлей, ґантелі, ґніт, ґогель-могель, ґумка, ґрати, ґречність, ґереґортає, ґроно, ґрунтовака, ґринджоли, ґрунт, ґудзик, ґуля, ґроґавити, хуга, ґонта, ґончар, ґурман, ґамбург, ґрубка, голубка.

Вживання букви щ

Щука, щупальця, ящірка, дощ, дощик, кущі, щиглик, щітка, хрящі, хащі, лящ, щавель, щиро, щирий, щільний, щедро, борщ, щічки, щасливі, щастя, щастити, блищить, хрущ, вищий, щebetання, Батьківщина, вітрище, пищить, Щек, щабель, ліщина, щілина, пахощі, кліщі, що, ще, щоб, щогодини, щоразу, щороку, щодуху, щосили, щовесни, щодня, щодоби, щоденник, щось, щулитися, шур, щезати, щелепа, щербатий, щєпа, щипці, щитовидна, щойно, плащі, ґорище, котище, хрещений, Хрещатик, ящик, щєдрівка, щєдрувальник, щєдрик, щит, щєплення, щипати, щєміти, щогла, щєня, щука, щуплий, Київщина.

Вживання букв дз, дж

Джем, джунґлі, підживлення, дзвіниця, кукурудза, джугути, дзеркало, джемпер, джерельце, піджак, підзолистий, підзаголовок, гудзик, джміль, піджарка, дріжджі, під'їжджати, підземелля, у поїздці, піддашня, дзіґа.

Дзвінки й глухі приголосні

Кіґті, ніґті, молотьба, боротьба, яґідка, приказка, легкий, ніжка, кладка, просьба, стежка, важко, редька, загадка, кізка, кіска, зубки, шубка, кіґтик, вогко, мигтять, солодко, ліґко, дужка, сад, стежка, доріжка, гарбуз, зубки, вокзал, казка, швидко, жабки, коробка, трубка, книжка, мережка, ложка, доріжка, смужка, бряжчати, брязкати, верещати, зморшки, мимохідь, наскрізь, подорож, скибка, скрізь, аналіз, безлад, близький, вершки, ковчег, знахідка, парад, розповідь, стяг, хлібороб, мабуть, отже, адже.

Дослідження-диференціація

Перепишіть слова, вставляючи, де потрібно г або ґ.

(ґ/ґ)абарит, (ґ/ґ)ава, (ґ/ґ)авань, (ґ/ґ)андж, (ґ/ґ)алас, (ґ/ґ)ала(ґ/ґ)ан, (ґ/ґ)алицький, (ґ/ґ)аньба, (ґ/ґ)едзь, (ґ/ґ)енарал, (ґ/ґ)іркий, (ґ/ґ)ість, (ґ/ґ)и(ґ/ґ)нути, (ґ/ґ)ирли(ґ/ґ)а, (ґ/ґ)ранчастий, (ґ/ґ)рунт, (ґ/ґ)удзик, (ґ/ґ)уля, (ґ/ґ)едзь, (ґ/ґ)лухий, (ґ/ґ)лей, (ґ/ґ)ніт, (ґ/ґ)оден, (ґ/ґ)одина, (ґ/ґ)остинець, (ґ/ґ)оризонт, (ґ/ґ)ороскоп, (ґ/ґ)оробина, (ґ/ґ)оспо`да, (ґ/ґ)речний, (ґ/ґ)рецький, (ґ/ґ)риміти, (ґ/ґ)атунок.

Розподільне письмо

Запишіть в лівий стовпчик слова, де літерою в позначено звук [в], а в правий – де літера в позначає нескладотворчий звук [у]. Прочитайте слова, дотримуючись орфоепічних норм.

Вступ, вовк, вовтузитися, дівчина, ввійти, робив, давно, бував, товар, смакував, півострова, вчора, вітер, дзвенять, важкий, взував, ввесь, вервечка, булава, вовна, ввібрати, вєпр, восьминіґ, любов, вчитель, вівторок, впізнати, купав, повівав, знав, шовк, кров, вуха, повітка, кував, впізнати, півметра.

Диктант-естафета

Пригадайте можливі пунктограми в простому реченні. Запишіть речення, поясніть розділові знаки. У формі вільного мікрофону висловіть думку щодо суспільного значення мови в житті українського суспільства.

1. Найбільше і найдорожче добро в кожного народу – це його мова, ота жива схованка людського духу, його багата скарбниця, в яку народ складає і своє давнє життя, і свої сподіванки, розум, досвід, почування (Панас Мирний).

2. Мова така ж жива істота, як і народ, що її витворив, і коли він кине свою мову, то вже буде смерть задля його душі, смерть задля всього того, чим він відрізнявся від других людей... (Панас Мирний)

3. Та в мене є надія, що наша літературна мова, як молоде вино, очиститься з часом од шумовиння і стане прозорою і міцною (М. Коцюбинський).

4. Той, хто зневажливо ставиться до рідної мови, не може й сам викликати поваги до себе (Олесь Гончар).

5. Мова – то цілюще народне джерело, і хто не припадає до нього вустами, той сам висихає від спраги (В. Сухомлинський).

6. Коли слова втрачають своє значення, то народ втрачає свою свободу (Конфуцій).

7. Усі головні європейські мови можна вивчити за шість років, свою ж рідну треба вчити ціле життя (Вольтер).

8. Мова – витвір не окремої людини – вона належить завжди всьому народу. Наступні покоління отримують її від поколінь минулих (В. фон Гумбольдт).

9. Хто не любить своєї рідної мови, солодких, святих звуків свого дитинства, не заслуговує на ім'я людини (Й. Гердер).

10. Найперша і найголовніша ознака індивідуальності народу – це його мова (М. Шумило).

11. Мова – універсальна, але користування нею вкрай індивідуальне. Це своєрідний енергопровід: від одного до іншого, від одного до багатьох (П. Мовчан).

Графічний диктант

Визначте види речень за метою висловлювання, використовуючи умовні позначки: розповідне неокличне речення – РН; розповідне окличне – РО; питальне неокличне – ПН; питальне окличне – ПО; спонукальне неокличне – СН; спонукальне окличне – СО.

1. Співуча, солов'їна мово-мамо! Перед тобою – сонячні мости! (Н. Шутенко)

2. Хай я згину, та хай сяє мило над людьми сонцем правда і надія! (Леся Українка)

3. Про що, пташко, нам співаєш пісню голосну? (Олександр Олесь) 4. Чому ж ти орле мій, з орлами не літаєш, а крила веслами волочиш по землі?! (Олександр Олесь) 5. Доля, виявляється, є не лише у людей, а й у криниць. (К. Мотрич)

6. Землі кланяйся низько – до хліба будеш близько. (Народна творчість)

Лінгвістична розминка

Назвіть розділові знаки за їхніми характеристиками:

1. Фіксує кінець речення, а також передає питальну інформацію.
2. Свідчить про закінчення думки в розповідних реченнях.
3. Ставиться в кінці речення і передає окличну інтонацію.
4. Ставиться в кінці речення і передає незакінчену думку, багатозначність сказаного.

Лінгвістичний експеримент

Розділові знаки в кінці речень – своєрідна підказка не тільки того, з якою інтонацією потрібно читати їх. Від розділового знака залежить і зміст висловлення.

Складіть речення зі словами Україна, мова, родина. Прочитайте ці речення з відповідною інтонацією.

I варіант – у кінці речення – знак оклику.

II варіант – знак питання.

III варіант – крапка.

Тренувальні вправи

1. Прочитайте слова, дотримуючись орфоепічних норм української мови; запишіть їх у чотири стовпчики відповідно до принципів написання.

Вийжджати, смієшся, молотьба, Лев, ніч, чесний, село, прекрасно, прикрасити, Ганна, обласний, кістлявий, зап'ястя, Вінниччина, видавництво, мистецтво, ягоди, в'юн, стіл, Афіни, Сінгапур, ванна, бравісимо, місяць, нігті, у джиді, сміється, Велика Ведмедиця, шістсот, в'їхати, на добраніч, на зустріч, назустріч, віч-на-віч, мати-й-мачуха, Жовті Води, весна, дит'ясла, ООН, Дніпро, Орел, верба, читання.

2. Перепишіть слова. Утворіть від них форму множини, поставте наголос і прокоментуйте його вживання в обох формах.

Педагог, край, вік, вігер, книжка, стовбур, лиман, поле, море, весло, веретено, коромисло, столяр, коментатор, вапняр, гніздо, кресляр, шофер, лікар, професор.

3. Перепишіть, розбиваючи слова на склади для переносу з рядка в рядок.

Ліжко, південь, підживлювати, глибинний, нація, приїжджати, око, будматеріали, місія, поклик, чорнобривці, узлісся, прізвище, старослов'янський, життєвий, відважний, бої, забудько, юннат, ніжність, обличчя, нинішнього, шампін'йон, віддзеркалення, бур'ян, перерва, сільський, гордістю, далекосхідний, яма, авіаконструктор, Азія, дит'ясла, МХАТ, чотирьохактний, підв'язати, із-за, АН-24, 145-річчя, стовідсотковий, вічнозелений, над'яр'я, ЧАЕС, Єва, Ольвія, моєї.

4. Прочитайте текст, дотримуючись правильної інтонації. Підкресліть головні члени речення. Усно визначте прості і складні речення, пояснюючи розділові знаки.

Мистецтво життя

Людське життя може здійснюватися як стихійний процес або як свідомо і творчо спрямований шлях. Це стосується цілісного життя особистості. Зрозуміло, репродуктивні і творчі елементи в реальному життєвому процесі можуть перехрещуватися. Перший спосіб існування – це життя в умовах і відношеннях, що склалися. Тут нема стану рефлексії, роздумів над життям, його смыслом та рухом. Таке життя схоже на природний процес. Але це не розвинута форма цілісності. Дослідження та спостереження показують, що у більшості людей реальна течія життя значною мірою відбувається саме за цією моделлю. Другий спосіб життєздійснення є вищим рівнем людського існування. Він передбачає розвинуту здатність особистості до саморефлексії, роздумів над своїм життям, його творчого конструювання. Який же спосіб оберете ви?

5. Переставте виділені слова на початок речення (інверсія) і поясніть якого відтінку набуло після цього кожне речення.

1. У студентів вигляд веселий. 2. Вони працювали з ранку до вечора. 3. Ви придумали чудовий винахід. 4. Потиснув руку мені і пішов. 5. Як видно, ви цікавитесь археологією. 6. Днів п'ять ішов дощ. 7. Було спокійно і затишно в оселі.

6. Переставте виділені слова на кінець речення і поясніть, якого відтінку набуло після цього кожне речення.

1. Повернувся з вирію журавель додому. 2. Дмитро першим піднявся вийшов із залу. 3. Історію України Петро Іванович викладає в ліцеї. 4. 10 березня 1861 року спочив вічним сном Тарас Шевченко. 5. Морок сонце перемагає. 6. Дівчата голосно і завзято дискутували. 7. Горе радість розвіє.

Коментований диктант

Запишіть тексти як диктант, визначте тип речень за метою висловлювання. Вкажіть, чи дотримано у тексті засоби милозвучності. Усно поясніть правила вживання розділових знаків.

I. У мові свій народ протягом багатьох тисячоліть і в мільйонах індивідуумів склав свої думки і свої почуття. Природа країни і історія народу, відображаючись у душі людини, виявлялися в слові. Людина зникала, але слово, нею створене залишалося безсмертною й невичерпною скарбницею народної мови; тому кожне слово мови, кожна її форма, кожний вислів є результат думки і почуття людини, через які відбилися в слові природа країни та історія народу. Наслідуючи слово ві предків наших, ми не тільки наслідуємо засоби передачі нашої думки й почуття, а наслідуємо самі ці думки й самі ці почуття. Від усього життя народу це єдиний живий залишок на землі, і ми - спадкоємці цих живих багатств, у яких склалися всі результати духовного життя народу (К. Ушинський).

II. Найпоетичнішим, що тісно ув'язується з природою, святом є Трійця. Усе сукупність дійств-завивання вінків, Клепальна субота, П'ятидесятниця (Клепальна неділя), Русалії, похорон Ярила й поминання предків - суголосні з живою природою, яка для наших пращурів була найвищим духовним самоочищенням.

Традиційно в Україні до цього свята готувалися заздалегідь, вважаючи, що в тривіаті християнських празників (після Різдва та Великодня) Зелені свята посідають одне з чільних місць.

Трійця вважалася в народі одним з найбільших свят, що сформувалося в дохристиянські часи. Саме тому церковні проповідники змушені були залишити його в ранзі великих, хоч у соборах відправи в ці дні не мають такої урочистості, як, скажімо, на Різдво або Великдень.

Здебільшого Зелені свята починалися у п'ятницю. Жінки вдосвіта йшли до лісу, щоб заготовувати лікарських трав. Дехто намагався нарвати їх на «дев'ять межах» і давав коровам, щоб було багато молока. У цей день збирали також і росу, якою лікували хворі очі (В. Скуратівський).

Переказ з творчим завданням

Ознайомившись з уривком із науково-популярного видання «Рідне слово» А. М. Матвієнко, напишіть докладний переказ тексту. Висловіть власну думку з приводу того, наскільки актуальною є порушена в тексті проблема. На що ви порадили б ровесникам звернути увагу в спілкуванні

Не топчіть діамант

Буває, слухаєш чийось розповідь - і аж заслухаєшся. І справа навіть не в тому, про що говориться, а в тому - як, якими словами. Хоч, коли розібратися, то нічого такого в тих словах немає, та якісь вони смаковиті, а до того ж влучні, ще й пересипані прислів'ями. А інший, буває, почне говорити, скажімо, відповідати у класі урок, і нехить бере слухати якісь недоречні або покалічені слова, неоформлені речення. Щось на зразок «теє-то як його», що його раз у раз повторював відомий персонаж з п'єси «Наталка Полтавка» Возний. Не знаючи, як підступитися до Наталки, він вдавався до всяких словесних викрутасів. Про таку мову кажуть: «Яка головонька, така й розмовонька», тобто, який розум у людини, так вона й говорить. Та не про ці крайнощі мова, а про узвичаєну, повсякденну мовну неохайність, яку чути щодня і звідусюди, навіть, буває, від поважних, дипломованих осіб. Люди не звикли надавати значення тому, які слова вживати, правильні вони чи ні, їм - «всьоравно». Тому й пересипана наша мова словесними бур'янами. Як бездушно ми стираємо барви своєї мови, спрощуємо й примітивізуємо її.

Блак іменин у...

Тренувальні вправи

1. Поділіть слова на склади відповідно до правил складоподілу. Визначте склади відкриті і закриті.

Апеляція, європейський, боєць, в'язкість, пів'ящика, Святослава, райвно, маестро, валер'янка, Марія, майбутнього, невістці, око, підв'язати, жменька, роздоріжжя, різьбяр, перескласти, Умань, Ялта, яма, моя, уява, пів-Європи, краї, уперше, розписатися, власність, шістдесят, розщепити, воїн.

2. Випишіть з «Орфоепічного словника української мови» М. І. Погрібного чи зі словника-довідника «Складні випадки наголошень» С. І. Головащука двадцять слів з подвійним наголосом.

3. Прочитайте і запам'ятайте наголошення поданих слів. За необхідності скористайтесь орфоепічним словником.

Діалог, загадка, випадок, дефіс, низький, експерт, сантиметр, показ, виразний, завдання, кроїти, квартал, мережа, глядач, перепустка, урочистий, розлад, столяр, дошка, дихання, допізна, вільха, середина, низина, некролог, пасквіль, ідкий, ноский, кряжистий, обруч, приязнь, помовчати, решето, проріз, черпати, черствий, шовковий, щипці, ясенювий, доріженька, достеменний, дотримування, крайнощі, мести, молодощі, мокренький, полонений, розбрат, розвідка, рясковий, русло, обшир, недобір, новий, кінчити, кістковий, лісозахисний, наголо, присвист, рівнина, сурмлячи, тигровий, центнер.

7. Встановіть усі можливі варіанти переносу частин слова.

I. Гаївка, пальці, гудзик, надзвичайний, бур'ян, галька, Лук'янчук, низько, Мар'яна, олівець, моя, ого, пів'яблука, Івано-Франківськ, суддя, тінню, приймальня, дезінфекція, військовий, багатоступінчастий, вид-во, І.С.Нечуй, Левицький, проф. Плющ, 2015 р., віце-прем'єр, кукурудза, тонна.

II. Гайка, книжка, ходжу, підживлення, повір'я, слизько, морквяний, святковий, Олесья, нетто, Ока, ковінка, Камянець-Подільський, безсилля, перекладач, розбишака, дезінформація, пів-Ялти, восьмигранний, брутто, маєт-во, Л. П. Косач, гр. Гончаренко, Азія, 140 га, Олександрівка, юннат.

5. Прочитайте виразно речення, дотримуючись орфоепічних та інтонаційних норм. Проаналізуйте граматичні засоби оформлення питальних речень (інтонація, питальні слова, порядок слів). Визначте серед них власне-питальні та риторичні речення.

1. Чому із чистих уст твоїх не летється сміх дзвінкий, а вилітає вздих важкий невеселий?! (Олесь). 2. Чого ми все рідше й рідше називаємо шляхи гостинцями (С. Пушик). 3. Єсть на світі доля, а хто її знає? Єсть на світі воля, а хто її має (Т. Шевченко). 4. Хіба це не щастя: блукати по світу і слухати, про що там наспіву вітер? (Г. Коваль). 5. Чом не знав я, що в коханні найніжніша в світі мова (Г. Коваль). 6. Чи знайоме вам те гостре, до фізичного болю гостре почуття нудьги за рідною країною, яким обкипає серце від довгого пробування на чужині (М. Коцюбинський). 7. І чому б це комусь не прийти сюди, не спитати, як я живу що роблю тепер? (М. Стельмах).

Довідковий матеріал: власне-питальні речення передбачають обов'язкову відповідь: Якими бачаться роль і місце української культури у відродженні національної свідомості, становленні нашої державності (О. Гончар); питально-риторичні не вимагають відповіді за своєю семантикою. Слово, чому ти не твердая криця, Що серед бою так ясно іскриться (Леся Українка).

6. Доповніть таблицю власними прикладами.

Стверджувальні, у яких щось стверджується (можуть вживатися частки так, авжеж, ага, еге, гаразд, атож)	Хто хоче зрозуміти поета, мусить піти у його край (Й. В. Гейне).	
Переповідні, у яких висловлюється чужа думка (вживаються вставні слова як кажуть, на думку такого-то, за словами такого-то, мовляв, сказав такий-то)	Хтось з дітей сказав, що чув від свого діда, ніби тут поблизу є печери, в яких козаки Богдана Хмельницького переховували свій порох та зброю (І. Цюпа).	

Ймовірнісні, у яких висловлюється припущення (уживаються вставні слова мабуть, можливо, очевидно, певно, здається, думаю, частки наврод, ледве чи, наче, ніби)

Мабуть, ніхто не буде заперечувати, що в низькій культурі мови виявляються виразні ознаки бездуховності (з підручника)

Заперечні, у яких щось заперечується (уживаються частки не, ні; займенники ніхто, ніщо, ніякий, ніскільки; прислівники ніде, нікуди, нізвідки, ніколи, ніяк; слова неправда, брехня).

Ні, немає на світі кращого неба, ніж небо України, так і немає кращої землі, ніж наша Україна (Я. Гоян).

7. Охарактеризуйте спонукальні речення за семантикою спонукування (наказ, прохання, застереження, протест, бажання, згода, дозвіл, заклик до дії тощо).

1. Думаймо про Шевченка, живімо Шевченком, продовжуймо Шевченкове безсмертя в собі і дітях наших (З газети). 2. Любіть мову! Бережіть її – вірну помічницю у вашому зростанні. (І. Вихованець). 3. – О Дніпре, Дніпре, мій Славуто, широк і славен ти еси, чи вбито князя, а чи скуто, мене до нього занеси (А. Малишко). 4. Хай воскресне перед зорею третього тисячоліття страдниця-Україна (Я. Гоян). 5. Не зрадь у душі Оцей край журавлиний (Р. Лук'янчук). 6. Нехай мої струни лунають, нехай мої співи літають по рідній коханій моїй стороні (Леся Українка). 7. Молимося, Боже, Єдиний, Нам Україну храни, Всі свої ласки-щедроти Ти на люд наш зверни! (О. Кониський). 8. Не дивися так печально, брів похмуро не підводь (В. Симоненко).

Розподільне письмо

Розподіліть окличні речення за метою висловлення (розповідно-окличні, питально-окличні, спонукально-окличні), визначте їх смисловий відтінок (горе, гордість, туга, страх, обурення, презирство, зневага та ін.). Виділіть граматичні засоби оформлення окличності (інтонація, вигук, окличні частки).

1. Нікому лиха не бажаю і не хочу, аби ти сумною була, мамо-земле! (С. Пушик) 2. Святі слова тримають нас на світі і вчать любові до берегів, між якими з віків у віки тече ріка нашого народу, нашої нації, нашої України! (Я. Гоян) 3. Нема нічого на світі луччого і Богу милішого, як серце матері до своїх діточок! (Г. Квітка-Основ'яненко) 4. Ви тільки уявіть собі, які два дуже старі і дуже далекі слова поєдналися в такому лагідному звертанні – «вишенько-черешенько!» (А. Коваль) 5. Діти, наша мова прекрасна, не соромтесь її, не цурайтесь, вона нічим не гірша за інші мови! (О. Гончар) 6. І чи потрібні двері, що не ведуть нікуди?! (І. Жиленко). 7. Колискова пісня. Скільки їх створив народний геній! (В. Скуратівський) 8. Ану-ну, синку! Учися змалку, на старість як знахідка буде! (П. Мирний) 9. Хіба можна – навіть у думках! – спробувати порохувати усі слова, наявні в сучасній українській мові?! (І. Вихованець) 10. Вкраїно, пісне із пісень, налитий золотом цар-кокос! (Б. Степанюк).

Лінгвістичне дослідження

Прочитайте текст вголос, дотримуючись відповідної інтонації. З'ясуйте тип речень, проаналізуйте їх семантику, поясніть пунктограми.

У формі вільного мікрофона висловіть власну точку зору щодо означеної у тексті проблеми.

Ні один народ в Європі не пережив того, що ми, українці, в 20-му сторіччі! Тоді я усі давно вже знають, хто вони, – ми тільки починаємо довідуватися; тоді, як усі давно в яснім признанні своїх прав національних і вселюдських мають задоволення і йдуть до широких вселюдських бажань, – ми тільки просинаємося, і все те, що другі вже мають, нам треба здобувати. Коли француз, німець, поляк і інші відомі всьому світу ми, мов яке дике плем'я, забуте і затерте, починаємо піднімати з темряви голову і лізти на гору, на слизьку гору, щоб звідтіля і нас побачили. А ті, що раніш вилізли і зайняли свої місця в світовій комедії, – не пускають нас, бо бояться, що ми зіпсуємо мізансцену. Тяжка боротьба, але надія, що виліземо, дає нам сили до культурної праці! Горе наше, що не маємо ще сильної інтелігенції, що ще багато людей лічать нашу мову мужицькою і соромлять скрізь нею говорити, а вона ж дзвінка, а вона ж красна і блискуча, тільки треба уміти нею користуватись, джерело, з котрого тече ця мова, чудове і величне 30 мільйонів народу, який, правда, ще не знає, хто він, але дізнається!

І. Карпенко-Каро

Відредагуйте речення, укажіть у кожному тип помилки

1. Бажаю переконати вас у слідуєчому: до мовних норм відношуся зі значною повагою. 2. Більша половина синтаксисти предлагає школярам використовувати Жовтобрюха. 3. Одна дороба і один шлях осягнення виршин редакторської майстерності постійна і що-денна робота. 4. Я рахую – нельзя так відправити вітальну адресу бабусці. 5. Ми подружиліся семьямі і час-від-часу міняємося візитами в гості один-до-одного. 6. Діяльність Товариства "Відродження" служе інтіресам дела національного розвитку. 7. Невиключено що часть бібліотек Ярослава Мудрого – может - знаходиться в Франції. 8. Істребітели взлітали прями з шоссе, що було для них взльотною полоскою. 9. Журнал Украина не только добре читається, а й добре дивиця. 10. Я можу читати і писати на українському а ще на англійському і французькому язичу.

Блок завдань для самоперевірки

Взаємодиктант

Продиктуйте товаришеві, а потім під його диктовку напишіть текст самі. Звірте написане з надрукованим.

Як відзначають мовознавці, одним із суттєвих показників людської шляхетності є культура мовлення – поняття не тільки лінгвістичне, а й психологічне, педагогічне, естетичне та етичне. У багатому мовному арсеналі

виробилася і закріпилася ціла система словесних вітань: «доброго ранку», «доброго здоров'я», «добридень», «доброго вечора у вашій хаті», «бувайте здорові» тощо.

Хоч у повсякдення й увійшло багато словесних вітань, проте люди завше були обачливими з ними, до кожного випадку використовували далеко не увесь арсенал. Зранку, в обід чи ввечері уживали лише ті, що відповідали певному часові. Це ж стосується і щодо кількості осіб, їх віку, статі, навіть соціальної приналежності. Скажімо, коли одинак вітався з гуртом людей, неодмінно вживав множинну форму: «здоровенькі будьте» чи «доброго Вам здоров'я» тощо.

На окрему розмову заслуговують і родинні звертання. Традиційно на Україні діти називали своїх батьків на «ви». Така форма диктувалася високою повагою до найближчих людей.

Неабияке значення має тон розмови, вміння вислухати іншого, вчасно і доречно підтримати тему. Ввічливість, уважність і чемність – основна вимога мовного етикету. Від чемного привітання, шляхетного потиску руки, невимушеної, ненав'язливої розмови вираш обопільний. Лихослів'я, лицемірність, невміння вислухати колегу, навпаки, лише нервує, псує настрої.

Є в нашій мові коротке, але напрочуд тепле слово «дякую». Чи часто користуємося ми ним, особливо в магазинах? Цілий день стоїть за прилавком продавець. Беручи покупку, ми нерідко забуваємо сказати одне-єдине слово. А може, воно б зняло в людини втому, підняло настрої.

Вироблені віками і закріплені в побуті кращі форми вітань-звернень, повсякденного спілкування – не звичайна людська забаганка і, тим паче, не пuste фразерство. Це наш повсякденний етикет, наша культура, взаємостосунки, зрештою, наше здоров'я не тільки в буквальному, але й переносному значенні. Коротше кажучи, це наш спосіб життя.

(В. Скуратівський)

Самодиктант

Спишіть текст, дотримуючись орфографічних та пунктуаційних норм, визначте тип речень за метою висловлювання.

// Як кожна людина трохи по/своєму (з,с)приймає навкол...ш...ню дійс...ніст... так і бу(д,т).../яка мова по/своєму від...зеркалює явища// То(б,п)то завдяк... різно/маніт...ю мов лю(дс,ц)тво у своїй сукупнос...ті має змогу як/найповніше ві... творити картину (С,с)віто/будови// Рідною є та мова яка виробл...на народом на його (з,с)покон/вічній (З,з)емлі і пр...стосова...на саме до його умов існуван...я// Це мова пре(д,т)ків і (З,з)емлі а не/пр...внес...на з/зовні// Де/хто в...ажає мову тіл...ки засобом порозумін...я між люд...ми// На/справді/ж це щос... біл...ш/ значуще// Це інструмент мисл...н...я та пізна...ня (С,с)віту//

// Не/має кра(шч,щ)их і гірших ви(шч,щ)их і ни(жч,щ)их мов// Ви мож...те спілкуватися по/англійс...к... чи по/францу(с,з)ьк...// Мож...те володіти сорок... чи п...я...десят...ма мовами// Але мова рідного народу най/св...ятіша і най/в... личніша//

// Націонал...на мова з...являє(тьс,щ)я не/відразу// Її становлен...я триває сот...ні а то й декіл...ка тисяч... років// Українс...ка одна з найбіл...ш... давніх мов (С,с)віту//

(За І. Ющуком)

I варіант

I. Оберіть правильний варіант:

1. Провідна функція мови ... :

- А пізнавальна
- Б смислорозрізнавальна
- В комунікативна
- Г мислеформулююча

2. Основоположником нової української літературної мови є ... :

- А Григорій Сковорода
- Б Іван Котляревський
- В Тарас Шевченко
- Г Пантелеймон Куліш

3. Одницями мови є ... :

- А фонема, морфема, слово, речення, розділові знаки
- Б звук, морфема, слово, речення, текст
- В морфема, словоформа, словосполучення, граматичні категорії

4. Вкажіть рядок, у якому допущено помилку при переносі слів:

- А Ра-джу, медаль-йон, від-бій, трох-ярусний, перехо-джу
- Б Полу-м'я морсь-кий, се-стра, больо-вий, Т. Г.- Шевченко
- В Гай-ка, ріл-ля, при-йти, кіст-ка, по-дзвонити
- Г Сіль-ський, бур'-ян, ткаць-кий, без-смертний, розі-знати
- Д Кукуру-дза, без-апеляційно, юн-нат, брат-ство, ріл-ля

5. Визначте рядок, у якому всі слова мають наголос на другому складі.

- А Авжеж, уярмити, текстовий, спаржа, начебто
- Б Умовчати, іржавіти, фланговий, факсиміле, хлиснути
- В Співанка, якийсь, тепловий, свячений, скликання
- Г Парчевий, цвяховий, промовчати, уцінений, прикуп
- Д Страшний, хутровий, приїздити, голчаний, товчений

6. Визначте рядок, у якому буквосполучення дж, дз в усіх словах передають один звук.

- А Джміль, підживлення, джентльмен, надзвичайний, дзеленання
- Б Надзвичайний, бджола, дзьобати, дзиґа, нагородження
- В Відзвучати, піджарювати, дзюркотливий, джин, дзюрчить
- Г Віддзвеніти, джинси, дзенькіт, віддзеркалити, джем
- Д Піджак, підземелля, подзьобаний, джгутик, дзижчати

7. Визначте рядок, у якому літери я, ю, є в усіх словах позначають один звук.

- А Пляма, боляче, всюди, лється, життя
- Б Яблуко, пасуться, знання, слюда, м'ясо
- В Лякливий, мое, боєць, щодня, Ялта
- Г Хазяйський, праця, воювати, суддя, пляма
- Д Любов, комюніке, свято, складаєте, чапля

8. Позначте рядок, у якому всі слова мають подвійний наголос:

- А предмет, каталог, кропива, завдання
- Б дочка, навчання, подруга, гуртожиток
- В зимовий, бажаний, користь, навскіс
- Г старіти, також, пливти, якомсь

9. Словосполучення і речення – це

- А морфологічні одиниці
- Б фонетичні одиниці
- В синтаксичні одиниці

10. Синонімічними можуть бути такі синтаксичні одиниці:

- А словосполучення, вставні конструкції, речення
- Б словосполучення й речення
- В абзаци й речення
- Г тексти

11. Укажіть, на які типи поділяються речення за будовою:

- А сполучникові, безсполучникові
- Б односкладні, двоскладні
- В прості, складні
- Г поширені, непоширені

12. Розповідне речення може бути:

- А стверджувальним
- Б риторичним
- В спонукальним
- Г власне-питальним
- Д заперечним

II варіант

I. Оберіть правильний варіант:

1. Зачинателем нової української літературної мови вважають ... :

- А Григорія Сковороду
- Б Івана Котляревського
- В Тараса Шевченка
- Г Пантелеймона Куліша

2. Звуки української мови поділяються на ... :

- А 32 приголосних, 6 голосних і м'який знак
- Б 32 приголосних, 6 голосних і апостроф
- В 23 приголосних і 10 голосних
- Г 32 приголосних і 6 голосних

3. Зазначте рядок, у якому допущено помилки при переносі слів:

- А пів-день, свое-му, осін-ній, віт-раж, від-стань
- Б лісни-цтво, п'яв-ка, буль-йон, бов-ваніти, від'-їзд
- В бульй-он, іншо-го, дит-'ясла, ін-ший, Іл-ля

Г кур-йоз, пів'-яблука, іс-тина, чай-ка, кіст-лявий
 Д над-звуковий, ой-кати, під-вода, гіл-ля, на-ляти

4. Укажіть рядок слів, у яких наголос падає на перший склад:

- А Їстівний, паличка, печиво, штемпель, також
 Б Тьохкати, олень, танок, дощечка, шмигнути
 В чисельний, дужки, сурма, подруга, щітковий
 Г фарфор, тризуб, показ, торговий, швидкий
 Д урвище, юрбище, шабаш, топлений, туфля

5. Визначте рядок, у якому в усіх словах однакова кількість звуків букв.

- А Куш, віджити, яблуко, б'ють, сьогодні
 Б Надзвичайний, щось, ключ, ідуть, приятель
 В Існує, зустрілися, пуп'янок, їстівний, синє
 Г Сьогодні, надземний, дзьоб, подзвонять, щось
 Д Піджак, плющ, сіллю, бюлетень, ідуть

6. Оберіть рядок, у якому всі приголосні звуки в словах м'які:

- А Лінь, біль, няня, сільський
 Б Рілля, мільйон, лілія, п'ять
 В Лізь, лють, Львів, льон
 Г Дія, бій, боєць, мрія
 Д Сіль, рій, тінь, тюль

7. Позначте рядок, у якому всі слова вимовляються зі звуком [r]:

- А (г, r)рунт, (г, r)азета, (г, r)уля, (г, r)ора
 Б (г, r)араж, ва(г, r)он, (г, r)рам, (г, r)іпотеза
 В (г, r)анок, (г, r)азда, (г, r)едзь, (г, r)рати
 Г (г, r)ерб, (г, r)ерой, а(г, r)рус, (г, r)отівка

8. Речення, на відміну від слова чи словосполучення:

- А називає предмет, його ознаку, кількість їх тощо
 Б називає предмет або дію і їх ознаки
 В виражає закінчену думку про факти або явища дійсності – реальні, бажані чи можливі за певних умов

9. За кількістю граматичних основ речення поділяються на:

- А розповідні, питальні та спонукальні
 Б прості й складні
 В окличні й неокличні

10. Смыслова та інтонаційна завершеність, наявність граматичних основи властиві:

- А словосполученню
 Б реченню
 В абзацу
 Г тексту

11. Речення з другорядними членами або без них поділяються на:

- А односкладні і двоскладні
 Б прості і складні
 В непоширені і поширені

12. Двоскладні речення відрізняються від односкладних:

- А браком граматичної основи
 Б граматичною основою, що складається з підмета і присудка
 В граматичною основою, що складається з одного головного члена

II. Установіть відповідність.

1. Правильно поєднайте визначення та приклади.

Визначення		Приклади	
1	Наголос розрізняє лексичне значення слів	А	Ноги – но́ги, засипати – за́сипати, зорі – зорі́, насипати – на́сипати
2	Наголос розрізняє граматичне значення слів	Б	Зокре́ма – зокрема́, весня́ний – весня́ний, завжди́ – завжди́, поми́лка – поми́лка
		В	Замо́к – замо́к, прикла́д – прикла́д; запальни́й – запальни́й, розді́л – розді́л

2. Доберіть приклад до кожного випадку вживання розділового знака на місці пропущеного[?].

1	Кома	А	Народ мій є [?] Народ мій завжди буде [?] Ніхто не перекреслить мій народ [?] Пощезнуть всі перевертні й прибудути, І орди завойовників-заброд [?]. (В. Симоненко)
2	Крапка з комою	Б	Тяжко мені сиротою На сім світі жити [?] Свої люде – як чужії, Ні з ким говорити... (Т. Шевченко)
3	Тире	В	Тепле сонце встало пишно [?] одягається розкішно в яр і золото долина. (Я. Щоголів)
4	Знак оклику	Г	Немає в Україні кращого неба [?] ніж небо твоєї малої Батьківщини. (Я. Гоян)
5	Двокрапка	Д	Найбільша розкіш на світі [?] це розкіш людського спілкування. (А. де Сент-Екзюпері)

3. Установіть відповідність між назвами розділів науки про мову та предметом вивчення їх.

Розділ науки		Предмет вивчення	
1	Фонетика	А	Знаки письма
2	Орфоепія	Б	Правила постановки розділових знаків
3	Графіка	В	Правила вимови
4	Орфографія	Г	Звуки мови та мовлення
5	Пунктуація	Д	Правила написання слів

4. З'ясуйте тип поданих речень.

1	Просте неповне	А	Мене водило в безвісті життя, Та я вертався на свої пороги. (Д. Павличко)
2	Просте односкладне	Б	Запорожжя споконвіку було серцем українським на Запорожжі воля ніколи не вмирала, давні звичаї ніколи не забувались. (П. Куліш)
3	Складносурядне	В	Страшно впасти у кайдани, умирати в неволі, а ще гірше – спати, спати і спати на волі. (Т. Шевченко)
4	Складнопірядне	Г	Одні залюблені в старі листи. Ті – в музику. А ті – в руді томища. Таке життя... (Б. Олійник)
5	Безсполучникове	Д	Сошенко ставав грізним, коли при ньому візник жорстоко поводився з конем, нещадно соромив кожного, хто «жив не за совістю». (З журналу)

5. Установіть відповідність між типами словників та їх призначенням.

1	Тлумачний	А	Словник подає правила нормативної вимови голосних і приголосних звуків у словах, ураховуючи особливості сучасного літературного наголошування.
2	Російсько-український	Б	Основне призначення словника – бути довідником з питань обрання правильної граматичної форми слів, зокрема чергування, спрощення або подвоєння звуків, зміну наголошення в словах з рухомим наголосом тощо.
3	Орфографічний	В	Словник з достатньою повнотою подає низку близьких за значенням слів.
4	Орфоепічний	Г	У словнику наведено слова і словосполучення найуживанішої лексики сучасної російської української мов усіх стилів і підстилів.
5	Синонімів	Д	Словник є універсальним довідником із сучасної української мови, у якому стисло розкривається значення слів і їхніх відтінків.

III. Назвіть терміни, які відповідають поданим визначенням.

Термінологічний диктант

Розділ науки про мову, який вивчає словосполучення і речення _____ . Розділ науки про мову, який вивчає правила вживання розділових знаків _____ . Найменша одиниця людського спілкування – це _____ . Речення є основною _____ . Граматична основа речення – це _____ і _____ . Член речення, що означає предмет, про який ідеться в реченні, і відповідає на питання *х т о?* що? це _____ . Член речення, який відповідає на питання *який є підмет?* *хт він такий?* *що він робить?* – це _____ , який підкреслюють двома лініями _____ . Найчастіше присудок виражається _____ .

Речення, граматична основа якого складається лише з підмета або лише з присудка, називається _____ . Речення, граматична основа якого складається з підмета і з присудка, називається _____ . В залежності від мети висловлювання речення бувають _____ .

Контрольний диктант

Ніжна і мелодійна

Відомо, що мова кожного народу – явище давнє, її коріння сягає у доісторичні часи. Вона є найгеніальнішим наслідком матеріальної і духовної діяльності багатьох поколінь, а кожне створене слово – це символ сформованої ідеї, витвореної у великих зусиллях людини проникнути в світ природи, у саму себе. І ось таке маленьке створіння слово ставало новим щаблем у вищий державний світ розумної істоти і засобом пізнати матерію, увійти з нею у чарівний і загадковий союз. У великому творчому процесі народжується мова людини, а з нею найміцніше природне єднання – народ.

Національна мова – це здобуток культури, духовної діяльності певного народу, а одночасно здобуток культури всього людства, бо кожна мова доповнює іншу, а разом – вони витвір світового колективного людського розуму.

Мова й пісня – дві найважливіші фортеці, які народ повинен оберігати пильніше й відчайдушніше, народ завжди має можливість їх відновити, а мови не відновить ніколи. Вона втратиться навіки-віків. Цінності її немає з чим порівнювати. Її не можна замінити чужою мовою, бо це означало б, що народу потрібно прищепити чуже серце, вселити чужу душу. Силою примушувати народ зрікатися рідної мови, міняти її на іншу – найбільший злочин, проти якого рішуче виступає все людство.

190 сл.

(Г. Нудьга)

Хліб і люди

Наш народ з давніх-давен ставиться до хліба з великою повагою і любов'ю. Недарма ж люди ласкаво і шанобливо кажуть про нього: хліб – батечко, хліб – усьому голова...

Є щось тривожне і особливо врочисте вже в самому чеканні хліба. Адже від першої секунди, коли жива зернина падає в землю, і до тої найгарячішої пори, коли настає мить народження хліба, землероб не знає ні втоми, ні спокою. І тому таким важливим є для нас бережливе ставлення до хліба. Йдеться не тільки про бережливість тих, хто сіє, збирає, зберігає зерно в засіках, випікає з нього хліб, хоч для них, звичайно, є постійним правилом: все вирощене – зберегти, довести до ладу. Мова йде і про щоденну оццадливість кожного з нас по відношенню до продуктів харчування, насамперед – до хліба. Не викинути, не змарнувати бодай найменшої скибки – це непорушне, святе правило кожної людини, де б вона не жила – в місті чи на селі.

Бережливе ставлення до хліба – категорія не тільки економічна, а й моральна. Людство виробило за всю свою історію немало моральних цінностей, які для нас святі, і на першому місці серед них – хліб. Викинути скибку хліба здавна вважалося великим гріхом, тому що в ньому – труд, священний труд людський.

199 сл.

(З журналу)

Уважно прочитайте текст і напишіть його докладний переказ.

Києво-Могилянська академія

Києво-Могилянська академія – перший вищий навчальний заклад і визначний культурно-освітній центр в Україні в 17–18 ст. Її роль в історії української мови величезна. Мовознавчі студії Києво-Могилянської академії (1632–1819) були спрямовані на піднесення престижу церковнослов'янської (слов'янсько-слов'яно-руської, словенської) і української (за тодішньою термінологією «руської», «малоруської», «козацької» та ін.) мов, а також на багатомовність, що полягала у викладанні навчальних курсів різними мовами, вивченні кількох мов. Викладання в академії здійснювалося латинською, грецькою, польською, церковнослов'янською, тогочасною українською (книжною) літературною мовами. В різних формах вивчалися латинська, грецька, церковнослов'янська, польська, українська літературні мови: старовв'янська, пізніше – німецька, французька; з початку 18 ст. вивчається російська мова. Багато уваги приділялося вивченню риторики, піїтики (поетики), діалектики (вміння вести диспути, полеміку) і взагалі різних стилів ораторського мистецтва. Українська літературна мова того часу широко використовувалася в академії як мова проповіді, навчання, спілкування, мова наукових, полемічно-публіцистичних трактатів, мова художніх творів, зокрема поетичних і драматичних, створюваних викладачами і студентами, а також як матеріал різних філологічних курсів. Цією мовою друкувалося багато видань церковно-навчального характеру, а також художніх і наукових зокрема історичної літератури. Незважаючи на те, що в академії навчалися значна кількість студентів – представників різних народів, серед професорів і слухачів переважали українці. Вони вносили в академію стихію живої мови українського народу, його усно-розмовне і пісенне мистецтво. Компонентом живої української народної розмовної мови тісно перепліталися з книжно-мовною традицією, створюючи нову якість літературної мови, хоч цей процес своєї вирішальної стадії розвитку досягає у кінці 18 – на початку 19 ст. Значна роль в онародненні української літературної мови, наближенні її до розуміння народу відіграла діяльність викладачів і вихованців академії Петра Могили, Сильвестра Косова, Єпіфанія Славинецького, Лазаря Барановича, Йоанніса Галатовського, Інокентія Гізеля, Феофана Прокоповича, Георгія Кониського, Антонія Радивиловського, Григорія Сковороди та ін.

(О. І. Білодід)

Завдання до тексту:

- Які художньо-виразні засоби вжив автор? Для якого типу мовлення вони характерні?
- Напишіть творче продовження на тему: «Доля мови – доля нації» або «Творчий внесок митців української культури у розвиток сучасної української мови».

КЛЮЧ ДО МОДУЛЯ

Графічний диктант

1 – РО. 2 – СО. 3 – ПН. 4 – ПО. 5 – РН. 6 – СН.

Лінгвістична розминка

1. Знак питання. 2. Крапка. 3. Знак оклику. 4. Три крапки.

Самодиктант

Як кожна людина трохи по-своєму сприймає навколишню дійсність, так і будь-яка мова по-своєму відзеркалює явища. Тобто завдяки різноманіттю мов людство у своїй сукупності має змогу якнайповніше відтворити картину світобудови. Рідною є та мова, яка вироблена народом на його споконвічній землі і пристосована саме до його умов існування. Це мова предків і землі, а не привнесена ззовні. Дехто вважає мову тільки засобом порозуміння між людьми. Насправді ж це щось більш значуще. Це інструмент мислення та пізнання світу.

Немає кращих і гірших, вищих і нижчих мов. Ви можете спілкуватися по-англійськи чи по-французьки. Можете володіти сорока чи п'ятдесятьма мовами. Але мова рідного народу найсвятіша і найвеличніша.

Національна мова з'являється не відразу. Її становлення триває сотні, а то й декілька тисяч років. Українська – одна з найбільш давніх мов світу.

(За І. Ющуком)

Готуємося до тестування

I. Оберіть правильний варіант продовження речення:

I варіант

- В
- В
- Б
- Б
- Б
- Г
- А
- А
- В
- Б
- В
- А, В, Д

II варіант

- Б
- Г
- В
- Д
- Б
- Д
- В
- В
- Б
- Б
- В
- Б

II. Установіть відповідність.

1. 1 – В, 2 – А	4. 1 – Г, 2 – В, 3 – А, 4 – Д, 5 – Б
2. 1 – Г, 2 – В, 3 – Д, 4 – А, 5 – Б	5. 1 – Д, 2 – Г, 3 – Б, 4 – А, 5 – В
3. 1 – Г, 2 – В, 3 – А, 4 – Д, 5 – Б	

Термінологічний диктант

Синтаксис, пунктуація, слово, комунікативною одиницею, підмет і присудок, підмет, присудок, дієсловом, односкладним, двоскладним, розповідні, питальні, окличні.